

A gladiátorviadatok büntetőjogi szabályai az antik Rómában

Rómában először Kr. e. 264-ben rendeztek gladiátorviadalt Brutus Pera temetésének alkalmából, mikor az elhunyt fiai, Marcus és Decimus három küzdőpárt léptettek fel a marhapiacon, a *Forum Boariumon*.¹ Ezt az újdonságnak számító látványosságot hamar megkedvelték a rómaiak, így a Kr. e. II. század közepén egy gladiátorviadal (*munus gladiatorium*) híre már a színházból is elcsalta a nézőket.²

Ahogy a gladiátorviadatok népszerűsége növekedett, úgy ismerték fel a *magistratus* jelöltek a benne rejlő lehetőségeket. Rómában ugyanis a *magistratusi* választási propagandának nem volt kialakult formája, a pályázók ezért minden eszközt megragadtak saját népszerűségük emelésére.³ Egyik ilyen eszköz volt a játékok rendezése, hiszen minél fényesebb játékokat rendezett valaki, annál biztosabban számíthatott rá, hogy a választásokon a polgárok rá adják voksukat.⁴

Így a látványosságok rendezése a késői köztársaság korában igen költséges, de szükségszerű lehetőség volt minden pályázó számára, olyannyira, hogy a politikai karrier nem ritkán pénzügyi összeomlásban végződött,⁵ hiszen a választási hadjárat során döntő jelentőséggel bírt, ki rendezi a népnek legjobban tetsző játékokat.⁶ A játékok rendezése során kifejtett versengést ezért különféle

---

¹ Liv. Per. 16; Serv. Aen. 3,67; Val. Max. 2,4,7.

² Ter. Hecyra, Prol. 2,12-13.

³ MEYER, E.: *Einführung in die antike Staatskunde*. Darmstadt, 1980. 180. p.

⁴ Jól példázza ezt Sulla esete, aki a *praetor*-választáson indulva, nem kapott elegendő szavazatot. Ezt azzal magyarázta, hogy a nép azért nem szavazott rá, mert előzőleg nem töltötte be az *aedilisi* tisztséget, s elvárták volna tőle, hogy *aedilisként* játékokat rendezzen nekik. Cic. Off. 2,58; Plut. Sulla 5. Vö. JAKAB É.: Aediles curules. Róma rendészeti igazgatása és ennek hatása a magánjog fejlődésére. In memoriam dr. Kovács István, *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 40 (1991), 134. p.

⁵ BALTRUSCH, E.: Die Verstaatlichung der Gladiatorenspiele. *Hermes* 119 (1988), 333. p.

⁶ Vö. Cic. Mur. 40. Cicero ezen a helyen saját tapasztalatairól számol be. Az ő játékai, melyeket *aedilisként* adott, elmaradtak a Gaius Antonius Hibrida által rendezett játékok mögött, ezeknél pedig még fényesebb játékokat rendezett Murena, aki nem volt *aedilis*, csak *praetor*.

eszközökkel próbálták korlátozni. E korlátok közül büntetőjogi relevanciával bírt, hogy az *ambitus*, azaz a választási vesztegetés tényállása alá vonták az ajándék adását a szavazatért, az ajándékkal⁷ pedig egyenértékűnek számított a nyilvános küzdőjátékok rendezése.⁸ A másik korlátozást a Kr. e. 63-ban született *lex Tullia de ambitu* tartalmazta, amely megtiltotta, hogy bárki gladiátorjátékot tartson *magistratus*sá való jelöltetése előtt két éven belül, kivéve, ha erre az illetőt végrendeletben kötelezték.⁹ Külön kiemelendő, hogy ez a törvény csak a *munus gladiatorium* tartását korlátozta, pedig egyéb játékok tartása révén is meglehetősen népszerűsége lehetett szert tenni.

Ha valaki elhatározta, hogy gladiátorviadalt rendez, ehhez előbb a megfelelő számú bajvívót is be kellett szereznie. Ahogy nőttek az igények a gladiátorküzdelmek tartása és színvonala iránt, egyre több gladiátorra volt szükség. A büntetőjog ezen a területen a játékrendezők érdekeit szolgálta, hiszen a gladiátorok többsége az elítéltek közül került ki.

A bűnözők játékokon való alkalmazásának két fő típusát különböztették meg: az egyik esetben az elítéltek egymás ellen küzdöttek, a másik esetben a bűnözőknek állatokkal kellett viaskodniuk. Az előbbi típusú büntetésen belül további két fokozat létezett: a *condemnatio ad gladium*, mely a súlyosabb, és az *ad ludum gladiatorium*, mely az enyhébb fokú büntetést jelentette. A kettő közti különbséget Ulpianus magyarázza meg. Ezek szerint, akit *ad gladium* ítélték, azt egy éven belül kiképzetlenül az arénába küldték küzdeni. Az *ad ludum*, tehát a gladiátoriskolákba küldött elítéltek először kiképzésen részesültek a gladiátoriskolákban, és így lehetőségük volt rá, hogy ügyes bajvívóként, ha hamarabb nem vesztették életüket, három év után megkapják a *rudist*, vagyis a fakardot, ami azt jelentette, hogy nem kellett többet az arénában fellépniük. Öt év után pedig elnyerhették a *pileust*, a szabadságot jelképező kalapot, amivel véglegesen felszabadították őket (*manumissio per pileum*).¹⁰ A fakard és a kalap elnyerése közötti időben, az egykori vívóknak első vagy második felvigyázóként vagy vívómesterként a gladiátoriskolában kellett szolgálniuk.¹¹ A felvigyá-

⁷ A *munus gladiatorium* kifejezés jelentése is „ajándék,” amely gladiátorok fellépéséből áll. Lásd VEYNE, P.: *Brot und Spiele. Gesellschaftliche Macht und politische Herrschaft in der Antike*. Frankfurt – New York 1988, 360. p. Vö. Tert. De spect. 12..

⁸ MOMMSEN, TH.: *Römisches Strafrecht*. Leipzig 1899, 870. p.

⁹ Cic. Vat. 37. Lehetséges, hogy már korábban is születtek ehhez hasonló rendelkezések, melyeket e törvény magába olvasztott. Vö. SŁAPEK, D.: *Gladiatorzy i polityka. Igryska w okresie późnej republiki rzymskiej*. Wrocław 1995, 100. p.

¹⁰ Coll. 11,7,4: *Est autem differentia inter eos qui ad gladium et eos qui ad ludum damnatur; nam ad gladium damnati confestim consumuntur vel certe intra annum debent consumi; hoc enim mandatis continetur. Enimvero qui in ludum damnantur, non utique consumuntur, sed etiam pileari et rudem accipere possunt post intervallum, siquidem post quinquennium pileari, post triennium autem rudem induere eis permittitur.*

¹¹ SCHNEIDER, K.: *Gladiatores*. RE Suppl. 3 (1918), 775. p.

zók a gladiátoriskolák egyes részlegeinek előjárói voltak, a vívómesterek pedig az újoncok kiképzésében vettek részt.¹²

Az állatviadatokra való ítélésnek szintén két változata volt: a *condemnatio ad bestias*, a súlyosabb, és az *ad ludum venatorium*, a valamivel enyhébb fokozat.¹³ A kettő közti különbséget itt is az jelentette, hogy míg az előbbi esetben a kivégzendőket kiképzetlenül és fegyvertelenül vetették az állatok elé, az utóbbi esetben az elítéltek egy erre a célra szakosodott iskolában való felkészítés után fegyverrel védekezhettek a vadállatok ellen.

E büntetések közül az állatok elé vetés számított a kivégzés legbiztosabb módszerének, ugyanis a gladiátorharcoknál, ahol ember ember ellen küzdött, és ahol egy bizonyos erőegyensúly a harcosok között a látványosság lényegéhez tartozott, s ugyanígy az állatviadatok estén, ahol szintén lehetőség volt a védekezésre, az elítéltnak esélye volt rá, hogy megmenekül a haláltól.¹⁴

A vadállatok elé vetés, mint büntetés, már a köztársaság korában megjelent, amikor olyan rómaiakat büntettek így, akik átálltak az ellenséghez.¹⁵ A katonák mentesek voltak ez alól a büntetés alól, kivéve, ha valamelyikük átszökött az ellenséghez, majd visszatért.¹⁶ Ha azonban valakit előzőleg ítélték állatviadalra, és a büntetés elől menekülven jelentkezett háborús szolgálatra, katonaként sem illette meg a privilégium, elfogása esetén végre kellett hajtani az ítéletet.¹⁷

A *principatus* idején ezekkel a büntetésekkel azokat a bűnözőket sújtották, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal, a kései császárkorban pedig azokat, akik a *humiliores* közé tartoztak.¹⁸ Bár a *honestiores* közé számító polgárokat nem lehetett volna ilyen büntetésben részesíteni, olykor mégis előfordult, hogy magas rangúakat, római lovagokat is a vadállatok elé vetettek.¹⁹ A császári önkény különben sem tartotta magát a törvényi előírásokhoz, ha egy látványosság megrendezéséhez nem volt elegendő résztvevő.

Míg arról számos forrás tanúskodik, hogy vadállatok elé vetéssel a szakrális, az államellenes bűncselekmények, az emberölés különféle módzatainak elkövetőit és a keresztényeket büntették,²⁰ arra, hogy kiket ítélték *ad ludum* és *ad*

¹² Ld. MOMMSEN, TH.: Die Gladiatorentessen. *Hermes* 21 (1886), 266–276. p.

¹³ REIN, W.: *Das Criminalrecht der Römer von Romulus bis auf Justinianus*. Leipzig 1844, 914. p.

¹⁴ VÖ. SANTALUCIA, B.: *Verbrechen und ihre Verfolgung im antiken Rom*. Milano 1997, 100. p.

¹⁵ Val. Max. 2,7,13.

¹⁶ Mod. D. 49,16,3,10: *Is, qui ad hostem confugit et rediit, torquebitur ad bestiasque vel in furcam domabitur, quamvis milites nihil eorum patiantur*.

¹⁷ Men. D. 49,16,4,1: *Ad bestias datus si profugit et militiae se dedit, quandoque inventus capite puniendus est: idemque observandum est in eo, qui legi se passus est*.

¹⁸ FRIEDLÄNDER, L.: *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine*. Leipzig 1885, 221. p.

¹⁹ Suet. Cal. 27.

²⁰ PS 5,19; 5,22,1; 5,29,1; 5,23,1; 5,23,16; 5,23,17; 5,23,15; Coll. 12,5,1; Ulp. D. 47,9,12,1; 48,10,8; Marc. D. 48,19,11,3; Mod. D. 48,9,9; Call. D. 48,19,28,15; Tert. Apol. 40,2.

gladium, már nem találunk ilyen egyértelmű utalásokat. Egy rendelkezést ismerünk, melyben szó szerint a gladiátoriskolára ítélet szerepel büntetésként: a *Codex Theodosianus* szerint így rendelték büntetni a *plagiarius*okat, azaz az emberrablókat.²¹ *Ad gladium* pedig az *abigei*t, azaz a marhatolvajokat ítélték, de csak azokon a helyeken, ahol ez a bűncselekmény gyakran előfordult, egyébként ezeket a bűnözőket közmunkával (*opus publicum*) büntették.²²

*Condemnatio ad gladium*ra nagy valószínűség szerint ugyanazon büntettek esetén került sor, mint amelyek esetén a vadállatok elé vetést alkalmazták. Ezt a büntetést akkor választhatták, ha a közeljövőben nem volt állatviadal tartása kilátásba helyezve, hiszen az állatok beszerzésének nehézsége miatt erre ritkábban volt lehetőség, mint a gladiátorok küzdelmére. Ezért az *ad bestias* büntetés mellett alternatívaként más büntetés, leggyakrabban a keresztre feszítés, alkalmazásának lehetősége is szerepel a forrásokban. A *condemnatio ad ludum* kiszabására is ugyanezen büntettek körében kerülhetett sor, de az elkövetők közül kiválogatták azokat, akik erre koruknál és testalkatuknál fogva alkalmasak voltak.²³ Ezt bizonyítja Quintilianus is, aki – mint írja – egy gladiátoriskolában járva szentségtörőket, gyújtogatókat és gyilkosokat látott.²⁴

Akiket ilyen büntetéssel sújtottak, azok *capitis deminutio maximá*t szenvedtek, azaz elvesztették szabadságukat, a büntetés rabszolgáivá, ún. *poenae servivé* váltak. A *capitis deminutio maximá*t nem közvetlenül a tett elkövetése váltotta ki, e bűnözők az ítélet erejénél fogva váltak rabszolgává.²⁵ Az *ad bestias* elítéltek a fent említett okok miatt gyakran hosszú időt töltöttek a rabszolgaság *status*ában, hiszen csak a következő játékok alkalmával tudták végrehajtani a büntetést. Ez alatt az idő alatt felügyelet alatt tartották őket, más bűnözők terhére történő vallatás céljából.²⁶

Aki már eleve rabszolgaként követett el főbenjáró bűncselekményt, azt az ura – saját házi ítélete alapján – az arénába küldhette. Ennek a gyakorlatnak a korlátozására született a *lex Petronia*, mely szerint a tulajdonosa által bűnösnek

²¹ CTh 9,18,1: *Plagiarii, qui viventium filiorum miserandas infligunt parentibus orbitates, metalli poena cum ceteris ante cognitis suppliciis tenebantur. Si quis tamen eiusmodi reus fuerit oblatus, posteaquam super crimine patuerit, servus quidem vel libertate donatus bestiis primo quoque munere obiiciatur, liber autem sub hac forma in ludum detur gladiatorium, ut, antequam aliquid faciat, quo se defendere possit, gladio consumatur. Eos autem, qui pro hoc crimine iam in metallum dati sunt, numquam revocari praecipimus.*

²² Ulp. D. 47,14,1; Vö.: PS: 5,18,2; Coll.: 11,2; 11,6,1; 11,7,1.

²³ Ulp. D.48,19,8,11: *Quicumque in ludum venatorium fuerint damnati, videndum est, an servi poenae efficiantur: solent enim iuniores hac poena adfici.*

²⁴ Quint. Decl. 9,21: „... in ludo fui – morabar inter sacrilegos, incendiarios et homicidas.”

²⁵ Macer. D. 48,19,12: *Quod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudicium publicum fuerit nec ne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur. Itaque hi, in quos animadverti iubetur, quive ad bestias dantur, confestim poenae servi fiunt.*

²⁶ Gai. D. 48,19,29: *Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt. Itaque praeoccupat hic casus mortem et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur. Saepe etiam ideo servari solent post damnationem, ut ex his in alios quaestio habeatur.*

nyilvánított rabszolgát csak akkor lehetett a vadállatok elé vettetni, ha ezt bírósági ítélet is helybenhagyta.²⁷

Ha szökött rabszolgák jelentkeztek az arénában való harcra, Antoninus Pius (138–161) rendelkezése szerint nem kerültek ki uruk *potestas*a alól, hanem vissza kellett őket adni a tulajdonosuknak, akár a vadállatokkal való viadal előtt, akár utána. Ezt a császár azzal indokolta, hogy az ilyen rabszolgák vagy pénzt sikkasztottak, vagy valamilyen súlyosabb bűncselekményt követtek el, és a felelősségre vonás vagy a büntetés elkerülése céljából, inkább az arénában léptek fel.²⁸

Ezek szerint, ha a játékok rendezéséhez megfelelő résztvevőkre volt szüksége a *magistratus*nak, elment a meghatározott börtönbe, hogy adják ki neki az így elítélteket. Ha ezt megengedték, akkor a játékrendező vagy közvetlenül a vadállatok elé vetette a bűnözőket, vagy egyéb módon léptette fel őket az arénában.²⁹ A jogszolgáltatás gondoskodott róla a városokban, hogy a játékokra megfelelő számú elítélt jusson. Ha egy helyen nem volt elegendő elítélt, akit az arénába lehetett volna küldeni, a játékot rendező elutazott más városokba, hogy a kellő számú résztvevőt összegyűjtse,³⁰ vagy a gladiátoriskolákból szerezte be a hiányzó bajvívókat.

I. Constantinus (306–337) megpróbálta a gladiátorharcokat beszüntetni, és ezért azokat, akiket ilyen viadalra ítélték volna, helyette bányamunkára küldték.³¹ I. Valentinianus (364–375) megtiltotta, hogy a keresztényeket és udvari embereket valamilyen vétség miatt gladiátoriskolába adják,³² míg Honorius (395–423) végleg megtiltotta a gladiatori küzdelmek rendezését.³³ Állatviadatok tartását azonban továbbra sem korlátozták, ezért az *ad bestias* büntetéssel még

²⁷ Mod. D. 48,8,11,2: *Post legem Petroniam et Senatusconsulta ad eam legem pertinentia dominis potestas ablata est, ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere; oblato tamen iudici servo, si iusta sit domini querela, sic poenae tradetur. A lex Petronia keletkezési ideje vitatott. Gellius nyomán (Gell. 5,14) arra lehet következtetni, hogy a törvény már Tiberius korában létezett. Vö. FRIEDLÄNDER: i. m. 225.*

²⁸ Tryph. D. 11,4,5: *Si in arenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem priculo discriminis vitae tantum sibi irrogato potestatem domini evitare poterit; nam divus Pius rescripsit, omnimodo eos dominis suis reddere, sive ante pugnam ad bestias, sive post pugnam, quoniam interdum aut pecunia interversa, aut commisso aliquo maiore maleficio ad fugiendam inquisitionem vel iustitiam animadversionis in arenam se dare mallent; reddi ergo eos oportet.*

²⁹ Vö. MOMMSEN: *Römisches Strafrecht*. 927. p.

³⁰ KAHRSTEDT, U.: *Kulturgeschichte der römischen Kaiserzeit*. München 1944, 299. p.

³¹ CTh. 15,12,1 (325): *Cruenta spectacula in otio civili et domestica quiete non placent. Quapropter, qui omnino gladiatores esse prohibemus eos, qui forte delictorum causa hanc condicionem adque sententiam mereri consueverant, metallo magis facies inservire, ut sine sanguine suorum scelerum poenas agnoscant.*

³² CTh. 9,40,8 (365): *Quicumque christianus sit in quolibet crimine deprehensus, ludo non adiudicetur. Quod si quisquam iudicum fecerit, et ipse gravius notabitur et officium eius multae maximaee subiacebit.*

³³ A gladiátorviadatok betiltásának időpontja bizonytalan, de minden esetre Honorius uralkodása alatt, az V. sz. elején következett be. Lásd SCHNEIDER: i. m. 772. p.

Iustinianus (527–565) *Institutió*iban is találkozhatunk.³⁴ Ezeket a rendeleteket szem előtt tartva megállapíthatjuk, hogy a iustinianusi kodifikációba felvett töredékekben nagy valószínűség szerint azért csak a *condemnatio ad bestias* fordul elő, mert a gladiátorharcok megszüntetése következtében az *ad gladium* és *ad ludum* büntetéseket a kompilátorok kihúzták a szövegekből.

Míg egyrészt büntetőjogi szabályok alapozták meg, hogy kiből legyen gladiátor, másrészt azt is a büntetőjog szigorával próbálták megakadályozni, hogy a társadalom felsőbb rendjeihez tartozó személyek gladiátornak álljanak. Gladiátorok ugyanis nemcsak kényszerből harcolhattak a nézők szórakoztatására, számosan önként jelentkeztek, hogy életüket az arénában tegyék kockára. Ezeket nevezték *auctoratus*oknak.

A jelentkezők többsége az alsóbb osztályokhoz tartozott: vagy felszabadítottak voltak, vagy egykori rabszolgák fiai. De szép számmal akadtak olyan lovagok is, akik gladiátornak szegődtek. A polgárháború ugyanis sok római polgár egzisztenciáját megingatta, sokan elszegényedtek. Ezért egyes ifjak a lovagok soraiból – hogy megélhetésüket biztosítsák – *auctoratus*nak, álltak. Ha a felsőbb rendekből valaki gladiátorként lépett fel, az ugyanolyan *status*ához méltatlan magatartást követett el, mintha színésznek állt volna.³⁵

A lovagi ifjúság ilyen módon való lezüllesztését jogi eszközökkel is próbálták megakadályozni, ezért a Kr. e. I. század végén több szenátusi határozat született, mely a szenátorokat és lovagokat tiltotta el a gladiátorként való fellépéstől.³⁶ Valószínűleg ezekre a korábbi tilalmakra vonatkozó adatot találunk Suetoniusnál: „a két nemesi rendből való elvetemült fiatalok pedig önként vállalták a szégyenletes büntetést, csak hogy a *senatus* határozata meg ne gátolhassa nyilvános fellépésüket a színházban vagy az arénában.”³⁷

Mit tehettek ezek az ifjak, mellyel a *senatus* tekintélyét csorbították, hogy megkerüljék a korábbi rendeleteket? A *lex Roscia* és a *lex Iulia theatralis* szerint a lovagi rendbe tartozóknak privilégiumuk volt arra, hogy a színházban az első tizennégy sorban üljének.³⁸ A korábbi *senatus consultum*ok úgy rendelkeztek, hogy akinek privilégiuma volt arra, hogy az első tizennégy sorban üljön, azok nem léphettek fel a színházban vagy az arénában, ha ezt mégis megtették, büntetésük nagy valószínűség szerint száműzetés volt. Mivel erről a privilégiumról nem lehetett lemondani, sőt akkor sem veszítették el ezt a jogot, ha a lovagi rendtől megkövetelt 400.000 *sestertius* alá csökkent a vagyonuk,³⁹ ezért

³⁴ I. 1,12,3: *Servi autem poenae efficiuntur, qui in metallum damnatur et qui bestiis subiciuntur.*

³⁵ GRANT, M.: *Die Gladiatoren*. Stuttgart 1970, 28. p.

³⁶ Dio 43,23,5; 48,43,3; 54,2,5.

³⁷ Suet. Tib. 35,2 (Kis Ferencné ford.).

³⁸ Vö. ROTONDI, G.: *Leges publicae populi Romani*. Hildesheim 1966, 374, 462. p.

³⁹ Bár a privilégiumról való lemondás lehetetlensége közvetlenül nem bizonyított, mégis következik ez abból, hogy a *senatus consultum* 12. sorában is leírt, a következőkben ismertetett eljárást kellett végrehajtania annak, aki ezt a jogát el szeretne volna veszíteni. LEBEK, D.: Das SC der Tabula Larinas: Rittermusterung und andere Probleme, *ZPE* 85 (1991), 42. p.

csak a jog kijátszásával tudtak az elszegényedett ifjak az arénában vagy a színházban keresethez jutni. Ez pedig a következőképpen történt: ha valaki becsületcsökkenést szenvedett, melyet bíróság mondott ki, úgy egyéb jogok mellett elvesztette a *ius sedendi in equestribus locis*-t is. Ha ezt elvesztették, felléphetek az arénában anélkül, hogy a száműzetéstől kellett volna tartaniuk.⁴⁰ Ezért elegendő volt, ha valaki pl. egy kisebb lopást követett el, ami miatt elmarasztalták, máris becsületcsökkenést „szenvedett”, amely lehetővé tette számára, hogy megszabadulva a színházban biztosított ülőhelyétől, színésznek vagy gladiátor-nak szegődjön el. A becsületvesztés pedig a száműzetéshez képest jelentéktelen büntetésnek számított. Erre a cselre jött rá a *senatus* is, és hozott újabb határozatot Kr. u. 19-ben. Ez volt a SC Larinarum.⁴¹

A *senatus consultum* szerint a lovagok és tágabb rokonságuk nem lehettek olyan szerződések alanyai, melynek alapján színpadon, vagy gladiátorként lép-nének fel, vagy vadállatokat kellene ölniük, vagy bármilyen más, ezzel kapcsolatos kiegészítő cselekményt (*simile ministerium*) végezniük.⁴² A határozat kiját-szása ellen a *senatus* úgy próbált védekezni, hogy a *senatus consultum*ban a potenciális munkaadókat, azaz a *lanistákat* és a játékot rendező *magistratus*okat is eltiltották a szerződéskötés lehetőségétől, s bár rájuk nem helyeztek kilátásba kifejezett büntetést, a határozat mégis jogalapot szolgáltatott a *senatus*nak büntetés kiszabására, valamint az ily módon tilalom ellenére kötött szerződések érvénytelensége is visszatartó erő lehetett.⁴³ Ezen kívül a *senatus* a határozat szövegébe foglalt *contra dignitatem ordinis sui faceret* kifejezéssel mindenféle olyan cselekményt a rendelet hatálya alá vont, ami a két felső rend tekintélyét sértette volna, tehát azt is, ha valaki becsületcsökkenést szenvedve elvesztette ülőhelyét a színházban.⁴⁴

---

eljárást kellett végrehajtania annak, aki ezt a jogát el szeretne volna veszíteni. LEBEK, D.: Das SC der Tabula Larinas: Rittermusterung und andere Probleme, *ZPE* 85 (1991), 42. p.

⁴⁰ Ez hasonlít ahhoz, ahogyan a *lex Iulia de adulteriis coercendis*-t kijátszották az előkelő római nők. Augustus e családügyi törvénye szigorúan – hozomány elvesztése, a vagyon egy részének elkobzása az állam javára, száműzetés – büntette a házasságtörést és minden polgárnak megadta a jogot, hogy feljelentést tegyen, ha tudomására jutott egy ilyen cselekmény. A törvény csak tisztességes asszonyokra vonatkozott, prostituáltakra nem. Ezért egyes előkelő férjes római asszonyok bejegyeztették magukat az *aedilis curuliseknél*, akik a prostituáltak (*meretrix*) névjegyzékét (*licentia*) vezették. Vö. Suet. Tib. 35,2.

⁴¹ Ez a SC arról kapta a nevét, hogy a bronztáblát, melyen a határozat szövege szerepel, az antik Larinum helyén találták meg. A lelet egészen új keletű, nyomtatásban először 1978-ban Mariano Malavolta publikálta (A proposito del nuovo s.c. da Larino, in: Sesta Miscellanea greca e romana, Studi pubbl. dall' Ist. ital. per la storia antica 27, Roma [1978], 347–382. p.). A felíratot többen rekonstruálták, de máig kutatás tárgyát képezi. A szövegét lásd LEBEK, D.: Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius: Das SC der Tabula Larinas, *ZPE* 81 (1990), 60–61. p.

⁴² SC Larinarum 7–11. sor.

⁴³ SC Larinarum 10–11. sor; LEBEK: *Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius*. 74. p.

⁴⁴ SC Larinarum 14–15. sor; LEBEK: *Standeswürde und Berufsverbot unter Tiberius*. 92. p.

A szankció pedig az volt, hogy ha valaki a határozatban megnevezettek közül rendjének méltóságát megsértette, az nem vehette igénybe a legjelentősebb, állam által is előnyben részesített temetkezési vállalkozást, a *libitinát*.⁴⁵ Kivételeket is megállapított azonban a *senatus*. Nem lehetett azokat ezzel a szankcióval sújtani, akik már korábban – a rendelet megszületése előtt – a színpadon vagy az arénában vállaltak fellépést, vagy akik színész, gladiátor, *lanista* vagy kerítő gyermekei voltak.⁴⁶

Miután a játérendezőnek sikerült beszereznie a kellő számú gladiátort és vadállatot, megrendezhette a játékokat. A játékokon büntetőjogi szempontból annak volt jelentősége, hogy az elítélt bűnözőkből lett gladiátorok számára a viadalok lényegében a büntetés végrehajtását jelentették. Ez a végrehajtási mód Coleman szerint ellentmondott a büntetés egyik céljának, az elrettentésnek, hiszen itt az elítéltek végpercei a nézők szórakozási vágyát elégitették ki.⁴⁷

Az *ad bestias* és az *ad gladium* elítéltek harca merőben különbözött a valódi gladiátorviadaloktól, hiszen ebben az esetben nem beszélhetünk a felek közti egyenlő küzdelemről. A vadállatok elé vetéssel büntetett gonosztevőket vagy egyszerűen a vadállatok elé dobták, vagy úgy is kivégezhatték, hogy az elítéltek olyan mitológiai szereplők sorsát játszották el az arénában, akikkel a történet szerint valamilyen vadállat végzett.⁴⁸ Az *ad gladium* elítéltek kivégzésére délben került sor. A bűnözőket csaknem meztelenül vetették az arénába, nyakukba egy táblát függesztettek, melyre ráírták a büntetés okát (*causa poenae*).⁴⁹ Seneca szemléletesen mutatja be egyik levelében a délben történő kivégzések eltérését a valódi gladiátorküzdelmekről.⁵⁰ Az *ad gladium* elítéltek ugyanis sem a védekezést szolgáló megfelelő felszereléssel, sem előképzettséggel nem rendelkeztek, a harcra pedig a pálya szélén lévő szolgák ostorral kényszerítették őket. Az öldöklés addig folyt, míg mindenki elnyerte büntetését, a halált. Aki ugyanis legutolsónak maradt életben, azt vagy leszúrták, vagy tartalékba tették, hogy a legközelebbi látványosságokon felléptessék.

A gladiátoriskolára ítélték esetében nem beszélhetünk a halálbüntetés végrehajtásáról, hiszen mint korábban említettem, nekik lehetőségük volt arra, hogy büntetésüket letöltve, ismét szabaddá váljanak. Az így elítéltek számára a nyilvános küzdelem csak egy részét képezte büntetésük végrehajtásának.

⁴⁵ SC Larinarum 15. sor. A szankció azért jelenthetett megfelelő visszatartó erőt, mert a gazdagok és előkelők megfelelő pompával történő temetési menetének megszervezésére és végtisztességének megadására csak Libitina istennő templomának papjai voltak jogosultak. Vö. LATTE, K.: *Libitina*; WICKERT, L.: *Libitinarii*, RE 13/1 (1926), 113–114. p.

⁴⁶ SC Larinarum 15–16. sor.

⁴⁷ COLEMAN, K. M.: Fatal Charades: Roman executions staged as Mythological enactments, JRS 80 (1990), 48. p.

⁴⁸ Ld. pl. Mart. Lib. spect. 7.

⁴⁹ KYLE, G. D.: *Spectacles of death in ancient Rom*. New York 1988, 53. p.

⁵⁰ Sen. Ep. 7,2-6.

Az arénában azonban nemcsak a porondon volt szükség a büntetőjog segítségére, hanem a nézők körében is, hiszen Rómában a szurkolók erőszakos cselekedetei éppen úgy elharapóztak, mint a mai futballmérkőzéseken. Így pl. Tacitus beszámol róla, hogy Kr. u. 59-ben Pompeiben gladiátorviadalt rendezett Livineius Regulus. A látványosság ide vonzotta Nuceria lakosait is. A két város lakossága először egymást csúfolta, majd hatalmas, véres verekedés támadt közöttük, aminek sokan áldozatul estek. Ekkor a *senatus* határozatot hozott, melyben a pompeiieket tíz évre eltiltotta a látványosságok látogatásától, Livineiuszt és a zendülés kirobbantóit pedig száműzték.⁵¹

A notórius rendbontókkal szemben ugyanazt a büntetést alkalmazták, mint manapság, tehát a *praefectus urbi* vagy meghatározott időre vagy véglegesen kitiltotta őket Rómából, vagy csak a játékok látogatásától tiltotta el őket.⁵²

Ha a nézőtéren előfordult verekedések testi sérelemmel jártak, a sértett *iniuria* miatt perelhetette be a tettest. Ezt a *delictumot* már a XII táblás törvény is tartalmazta, amely a sérülés súlyosságától függően táliót és tarifális büntetést írt elő.⁵³ Ezek a szabályok azonban lassanként elavultak, és a *praetor edictumában* *actio iniuriarumot* adott a sérelmet elszenvedő félnek. Ennek alapján egy *aestimatio*s eljárással – a sértett által megállapított pénzösszeg határain belül – az esküdtbíró állapította meg a büntetés mértékét.⁵⁴

Kr. e. 81-ben a Sulla által alkotott *lex Cornelia de iniuriis* szerint *crimennek* minősült a *verberatio* és a *pulsatio*, azaz más ütlegetése illetőleg meglökése.⁵⁵ Ezen esetek elbírálása a *quaestio de iniuriis* elé tartozott, amely pénzbüntetést szabott ki.⁵⁶

A klasszikus korban alakult ki a személysértés egy speciális formája, amelyet súlyosságánál fogva *atrox*nak neveztek. Az *iniuria* akkor is *atrox*nak minősült, ha azt a játékokon követték el.⁵⁷ Ennek pedig az volt a jogkövetkezménye,

⁵¹ Tac. Ann. 14,17.

⁵² Ulp. D. 1,12,1,13: *Et urbe interdicere praefectus urbi et qua alia solitarum regionum potest, ... interdicere poterit et spectaculis.*

⁵³ XII tab. 8,2: *Si membrumrupsit, ni cum eo pacit, talio esto*; Paul. Coll. 2, 5, 5: *Manu fustive si eos fregit libero, CCC, si servo, CL poenam subit sestertiorum*; XII tab. 8, 4: *Si iniuriam alteri faxsit, viginti quique poenae sunt.*

⁵⁴ Vö. PÓLAY E.: A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuria-tényállások a római jogban. *Acta Jur. et Pol. Szeged*, 30 (1983), 52.

⁵⁵ Ulp. D. 47,10,5 pr.: *Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui iniuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum verberatumve ... esse dicat.*

⁵⁶ A *Sententiarum libri* (PS. 5,4,8) tanúsága szerint a *crimen iniuriae* büntetése a posztklasszikus korban száműzetés, illetőleg bányamunkára vagy közmunkára ítélet volt: „... *poena vindicetur exilii aut metalii aut operis publici.*” Arra nézve azonban semmilyen utalás sincs a forrásokban, hogy Sulla milyen büntetést írt elő eredetileg a bűncselekmény elkövetőivel szemben. Így többen elképzelhetőnek tartják már ebben a korban is a száműzetést, de valószínűbbnek látszik, hogy ekkor még csak pénzbüntetést alkalmaztak. Vö. SÁRY P.: A *lex Cornelia de iniuriis*. *PUM* 20/1 (2002), 148–149. p.

⁵⁷ Ulp. D. 47,10,7,8: *Atroce autem iniuriam aut persona, aut tempore, aut re ipsa fieri Labeo ait. ... Tempore si ludis...*

hogy ezekben az esetekben a *praetor* állapította meg a büntetés összegét, s a bíró, habár ennél kevesebbre is maraszthalhatott, a *praetor* tekintélye miatt elméletileg nem csökkentette az összeget.⁵⁸

Mivel a játékokon általában Róma lakosságának nagyobb része megjelent, a legjobb alkalom kínálkozott arra, hogy valamilyen közismert személyiséget, *magistratus* vagy akár magát a császárt kigúnyolják. Ilyen esetekben a sértettek szintén *iniuria* miatt indíthattak eljárást a gúnyolóddal szemben. A *magistratus* ellen elkövetett *iniuria* Gaius és Ulpianus szerint *iniuria atrocior*-nak minősült,⁵⁹ Quintilianus véleménye szerint viszont e cselekmény felségsértésnek számított.⁶⁰ A császár kigúnyolása már egyértelműen felségsértés volt. E bűncselekmény esetén ugyanis nem határozták meg konkrétan az egyes tényállásokat, vagyis azt, hogy mely tettek minősülnek felségsértésnek, ezért a császárok szabadon nyilváníthattak annak valamely tettet, hiszen őket csak saját lelkiismeretük ellenőrizte.⁶¹ Ezért a nézőtérén tartózkodó besúgók a nézők arckifejezését is vizsgálták, hogy a császár egyes megnyilvánulásaira hogyan reagálnak.⁶²

A gladiátorviadalokra vonatkozó szabályozásból kitűnik, hogy a rómaiaknál a tömegek szórakozási vágyának kielégítését – még ezt a kegyetlen látványosságot is – meghatározott jogi keretek közé szorították, így az esetlegesen felmerülő konfliktusokból adódó problémákat ezen a területen is megfelelő jogalapra hivatkozva tudták rendezni.

⁵⁸ Gai. 3,224: *Sed cum atrocem iniuriam praetor aestimare soleat, si simul constituerit, quantae pecuniae eo nomine fieri debeat vadimonium, hac ipsa quantitate taxamus formulam, et iudex, qui possit vel minoris damnare, plerumque tamen propter ipsius praetoris auctoritatem non audet minuere condemnationem.*

⁵⁹ Ulp. D. 47,10,7,8: *Persona atrocior iniuria fit, ut cum magistratui ...*

⁶⁰ Quint. Inst. or. 5,10,39.

⁶¹ MORLIN, E: *A felségsértés a rómaiaknál*. Bp. 1882, 92–93. p. Így pl. Domitianus egy családpárt azért vitetett a nézőtérre az arénába és dobott a kutyák elé, mert az egy thrák bajvívóról azt a kijelentést tette, hogy „a mirmillóval csak megbirkózik, a játékrendezővel azonban soha.” Suet. Dom. 10 (Kis Ferencné ford.).

⁶² Vö. NIEPPEL, W.: *Aufbruch und „Polizei“ in der römischen Republik*. Stuttgart 1988, 165, 166. p.

MAGDOLNA GEDEON

DIE STRAFRECHTLICHEN BEZIEHUNGEN DER GLADIATORENSPIELE IM ANTIKEN ROM

(Zusammenfassung)

Im republikanischen Rom entwickelten sich die Gladiatorenspiele zum wichtigsten Bestandteil des Wahlkampfes jedes Magistrats. Es konnte am ehesten jener Wahlbewerber mit dem Sieg rechnen, der den Wählern mit den prächtigsten Spielen Unterhaltung bot. Um dem ruinösen Treiben ein Ende zu gebieten, wurde es versucht, im Wege der Gesetzgebung den Wettbewerb zu beschränken. Eine ist von diesen Beschränkungen bezüglich des Strafrechts, die Hingabe eines Geschenkes für eine Stimme unter den Sachverhalt des *ambitus* gezogen wurde, und ein Gladiatorenspiel galt als ein Geschenk. Die andere strafrechtliche Beschränkung war 63. v. Chr. die *lex Tullia de ambitu*, nachdem niemand in den 2 Jahren vor der Wahlbewerbung ein Gladiatorenspiel veranstalten durfte, ausgenommen, wenn jemand darauf im Testament verpflichtet worden ist.

Wenn jemand sich entschied, ein Gladiatorenspiel zu geben, musste er vor allem die Fechter besorgen. Das Strafrecht war auch am diesen Gebiet hilfreich, nachdem die meisten von den Gladiatoren rekrutierten sich aus Verurteilten.

Das Urteil konnte lauten: *condemnatio ad gladium, ad bestias, ad ludum gladiatorium* und *ad ludum venatorium*. Die *ad gladium* oder *ad bestias* verurteilten Verbrecher sind binnen 1 Jahr ohne Vorbildung zu kämpfen geschickt worden. Die zum ludus verurteilten Verbrecher, die zuerst in den Gladiatorenschulen in einer Vorbildung beteiligt worden sind, falls sie so lange am Leben blieben, erhielten nach drei Jahren die *rudis*, das hölzerne Rapier, womit Befreiung vom Auftreten in der Arena verbunden war, und nach fünf Jahren den *pileus* als Zeichen gänzlicher freilassung.

Wir haben viele Quellen, die uns überliefern, welche Verbrecher *ad bestias* verurteilt wurden: die Sakrilegien, staatsfeindliche Straftaten, Menschenmord begingen, und die Christen. Die *condemnatio ad gladium* finden wir in den Quellen aber nur hinsichtlich der abigei, die *condemnatio ad ludum* hinsichtlich der *plagiarii*. Höchstwahrscheinlich wurden diejenigen *ad gladium* verurteilt, die *ad bestias*, hing es davon ab, ob ein Tierhetzen in der Zukunft veranstaltet wurde. *Ad ludum* wurden auch diejenigen verurteilt, die *ad bestias*, aber nur jene Verbrecher, die zu dem Kampf geeignet waren.

Ein bedeutender Teil der Gladiatoren rekrutierten sich aus freiwilligen Bewerbern. Hinsichtlich der freiwilligen Gladiatoren wurden mehrere Betsimmungen erlassen, die zu verhindern versuchten, dass junge Männer oder

Frauen der oberen Stände als Gladiatoren auftraten. Wenn sie trotzdem als Gladiatoren auftraten, erlitten sie wahrscheinlich Verbannung. Deshalb versuchten sie diese Normen zu umgehen.

In den früheren Senatsbeschlüssen betraf das Verbot die Personen der oberen Stände, die durch die *Lex Roscia* und danach durch die *Lex Iulia theatralis* festgelegtes Privileg hatten, bei öffentlichen Darbietungen von den vierzehn vorderen Reihen der Theater zuzuschauen. Dieses Sitzprivileg konnte nur dann aufgegeben werden, wenn seine Inhaber Bescholtenheit erlitten. Deshalb wenn die junge Leute als Gladiator oder Schauspieler auftreten wollten, sollten sie nur ihre Unbescholtenheit durch eine Verurteilung verloren. So verloren sie auch das Sitzprivileg, und sie konnten sich straflos einem der verpönten Gewerbe zuwenden. Diese juristische Kniff wurde aber auch durch dem Senat durchgeschaut, und fasste der Senat 19 n. Chr. ein *SC*, das *SC Larinarum*. Dieser Beschluss bestimmt eindeutig, wer nicht als Gladiator oder Schauspieler auftreten darf, und traf die Sanktion diejenige Personen auch, die wegen Bescholtenheit das Sitzprivileg verloren hatten. Wenn jemand sich gegen den Beschluss verhielt, konnte der nicht mehr die *libitinarii*, also die staatlich lizenzierten Begräbnisunternehmer in Anspruch nehmen.

In den Amphitheatren galten auch strafrechtliche Normen: Für die *ad bestias* und *ad gladium* Verurteilten bedeuteten die Spiele die Hinrichtung. Was das Publikum anlangt, gab es viele Vorschriften:

- die Verletzung von Zuschauern wurde als *iniuria*, *iniuria atrox* beurteilt, nach der *lex Cornelia de iniuriis* waren die *verberatio* und *pulsatio crimina*;
- der *praefectus urbi* hatte das Recht die gefährliche Elemente auszuweisen; (die Verfügungen von dem *praefectus urbi* entsprechen den heutigen sportrechtlichen Regelungen);
- die Verspottung von Beamten oder des Kaisers galten als *iniuria atrox* und Majestätsbeleidigung.

Wir können feststellen, dass die Römer versuchten, auch das Gebiet der Volksbelustigung mit den Rechtsnormen zu regeln.